

Lizzie Wie Andersen, m. fl.: Uppsalaöverenskomsten 1520. Magtstruktur og magtkamp i Sverige, januar-oktober 1520. Odense, Universitetsforlaget 1975. 208 s. 60 kr. + moms.

Avhandlingen »Uppsala-Overenskomsten 1520. Magtstruktur og magtkamp i Sverige, januar-oktober 1520» förtjänar verkligen att uppmärksammas. Jag tänker då naturligtvis främst på de intressanta vetenskapliga resultat den ger. Men jag anser det också i hög grad motiverat att framhäva det förhållandet, att den presenteras som ett lagarbete. Därför några ord först om detta senare. I förordet till avhandlingen sägs, att den har sitt ursprung i en serie seminarieövningar vid Odense universitet vår- och höstterminerna 1973. Man får då anta, att det är professor E. Ladewig Petersen som tagit initiativet till dem och som dragit upp riktlinjerna för dem. Men avhandlingen framläggs inte i hans namn. Det är eljest inte ovanligt, att en seminarieledare utger en avhandling i eget namn och i ett förord avtackar sina flitiga adepter för de övningsuppgifter, som han byggt sin framställning på. Denna avhandling sägs vara utarbetad av en grupp bestående av: stud. mag. Lizzie Wie Andersen, Stephan Christophersen, Henning Gadeberg, Egon Hasselgreen, Knud Hornbeck, Andreas Nielsen, Birthe Nørregaard och Jørgen Erik Thaarup samt professor Ladewig Petersen. Seminarieledaren har alltså uppgivit sin roll som ledare och inspiratör. Han går in i gruppen, de vetenskapliga resultaten är en produkt av gruppens arbete.

Inom naturvetenskap och medicin förefaller grupparbete vara den vanligaste formen för vetenskaplig verksamhet. Inom humaniora har grupparbetet vanligen upphört just efter seminariegångens läroår. Då professorn och hans seminarium eller en del av detta nu fortsatt att arbeta i grupp och framlägger sina resultat som gruppens är det ett tidens tecken värt att apostrofera. Jag tolkar också förordets absoluta tystnad beträffande individuella insatser så, att gruppen velat markera avhandlingens karaktär: en produkt av ett vetenskapligt arbetande kollektiv. Redan denna prestation – att genomföra en forskningsuppgift inom kollektivets ram – förtjänar högt beröm.

Det kunde finnas anledning att spekulera över, om det som är avhandlingens brister resp. förtjänster på något sätt har sin grund i det förhållandet att den är resultatet av ett lagarbete. Bristerna rör nämligen till dels ganska elementära ting, som efter min erfarenhet lätt förloras ur sikte i ett lagarbete. Förtjänsterna ligger i en mycket avancerad analys både av det föreliggande materialet och av det historiska skeendet. Denna analys skulle då kunna tänkas vara en produkt av det intensiva diskuterandet inom gruppen. Jag avstår emellertid från spekulationer härom och övergår till själva avhandlingen. Som beteckning på gruppen använder jag 'författarna'.

Det är en kronologiskt skarpt avgränsad period förf:ta behandlar. Den inleds med den danska härens segerrika invasion i Sverige vid årsskiftet december/januari 1520 och avslutas med det svenska rådets erkännande av Kristian II som arvkonung den 31. oktober. Tidsgränsen framåt överskrides endast någon enstaka gång, och då blott antydningssvis. Gränsen bakåt ligger kronologiskt lika fast, men »gränsöverskridanden» sker i varierande grad alltefter det behov som undersökningen aktualiserar.

Detta utsnitt av ett historiskt skeende består en ingående analys, främst inriktad på huvudaktörernas ställningstagande i de avgörande frågorna: om Sverige skall eller icke skall kapitulera för den danska invasionsarmén och vid en eventuell kapitulation på vilka villkor denna kan ske. Som huvudaktörer på svensk sida beaktas: det svenska riksrådet, den svenska aristokratin, det svenska episkopatet med ärkebiskopen intagande en särställning, Stureanhängarna, Stockholms stad, den svenska allmogen. Dessa maktgruppers ideologiska och realpolitiska motiv för sina ställningstaganden analyseras fram ur det torftiga materialet. Detsamma sker med deras motpart: Kristian II.

Vad har förf:a velat vinna med denna intensivanalys av just detta händelsesammanhang? Det kunde och borde nog ha utsagts klarare än vad som nu skett. I ett introducerande avsnitt redovisar förf:a sin syn på tidigare forskning rörande den konstitutionella maktkampen i unionstidens slutskede. De pekar bl. a. på vissa lakuner i vårt vetande och då särskilt ifråga om de sista åren av Sten Sture d.y:s riksföreståndartid. En given förklaring till lakunerna är naturligtvis bristen på material. Men förf:a anför även som orsak att den vetenskapliga debatten så starkt koncentrerat sig på Stockholms blodbad. Det har gett viktiga resultat: »... men diskussionen har sikkert også i for høj grad isoleret det dramatiske opgør på Stockholms slot og Stortorget i november 1520 fra sine forudsætninger i det umiddelbart foregående og sine konsekvenser i det efterfølgende begivenhedsforløb. I den aktuelle sammenhæng må vi begrænse os til analyser af begivenhedsforløbet i Sverige fra januar til oktober 1520.» ... »Undersøgelsen sigter da mod analyse på konkret og principielt plan af magtstrukturen i Sverige i dette tidsrum og mod analyse af de strukturelle og personlige komponenter i konflikterne forud for det stockholmske blodbad i november 1520» (s. 11).

Jag kan helt instämma i grundsynpunkten, att forskningen varit alltför starkt inriktad på det händelsesammanhang, som Kristian II:s kröning och efterföljande process och blodbad bildar. Därför är jag helt enig med förf:a i att intensivundersökningar av det föregående och efterföljande händelseförloppet kan ha en funktion att fylla. Men vilken? Att endast bättra på vårt vetande om ett visst händelseförlopp är inte motiv nog för en vetenskaplig undersökning. Det måste vara fråga om väsentligt vetande, sådant som ger ny kunskap om viktiga sammanhang och förhållanden.

Naturligtvis har förf:a haft detta klart för sig, även om de inte fört ett metodresonemang kring det. Ty vad de koncentrerar sig på är just något grundväsentligt i skeendet. Enkelt uttryckt kan man säga, att förf:a söker avläsa inriktningen hos de ovannämnda maktgruppernas agerande genom att ställa det i relation till deras statsteoretiska ideal: ett rådsaristokratiskt program omfattat av större delen av det svenska riksrådet och den svenska aristokratin, ett monarkistiskt omfattat av Sten Sture d.y:s änka Kristina Gyllenstierna och hennes anhängare samt Kristian II. Vissa maktgrupper låter sig inte inordna i dessa teoriramar: Gustav Trolle, Stockholms stad, den svenska allmogen.

Förf:a synes mig ha nått sina främsta vetenskapliga landvinningar i analysen av det svenska riksrådets och Kristian II:s uppträdande, liksom även av Kristina Gyllenstiernas och hennes anhängares agerande. Här för de fram en serie nytolkningar som jag funnit mycket övertygande. Däremot ställer jag mig något tvekande till analysen av Gustav Trolles handlande, en tveksamhet som förf:a själva faktiskt också delar. Det bärande elementet i undersökningen utgör en serie analyser av de dokumentariskt belagda överenskommelser som parterna träffat. Men analysen av själva det aktstycke, vari överenskommelsen paraferats, är icke nog. För att få klarhet i parternas motiv har det också varit nödvändigt att bestämma karaktären av den militära och politiska situation i vilken överenskommelsen träffas. Risker för cirkelresonemang är då mycket stor. Förf:a synes mig emellertid ha lyckats väl i sin strävan att hålla dessa två bevisled åtskilt och att metodiskt korrekt utnyttja dem i sin bevisföring.

Ett vackert prov på deras analysförmåga är kapitlet om Uppsalaöverenskommelsen, vars huvudresultat jag gärna vill ansluta mig till. Möjligen kan man nyansera dem något annorlunda, men det spelar mindre roll i sammanhanget. Jag menar alltså, att förf:a torde ha helt rätt då de uppfattar överenskommelsen som en seger för det svenska riksrådet, som genom den fick garantier för sina viktigaste konstitutionella krav: om slottsloven och om medverkan i riksstyrelsen. Den gav också politisk amnesti – men ej kyrklig. Vad det senare betyder skall jag diskutera senare. Förf:a kan också framlägga en över-

tygande bevisning om att överenskommelsen stått i strid med Kristians intentioner och göra troligt att härcheferna gjort avsevärda eftergifter, betingade av deras bedömning av det politiska och militära läget.

Förf:a har därmed kunnat ställa Uppsalaöverenskommelsen i ny belysning och från denna fasta utgångspunkt kan de så föra sin undersökning vidare. Den tar i första hand fasta på det svenska riksrådets motiv att sluta avtalet, som de menar har sin grund i reaktion mot riksföreståndarstyrelsens principer och i möjligheten att återställa den svenska rådsaristokratins konstitutionella maktposition på grundval av Kalmarrecessen (1483). I samband härmed diskuteras Gustav Trolles roll men det återkommer jag till.

I ett synnerligen instruktivt avsnitt analyseras vidare Kristian II:s agerande. Förf:a kan ställa hans offentliga proklamationer och hans övriga politiska agerande mot överenskommelsens faktiska innebörd och finner då, att kungen i själva verket står fast vid sina på valhandlingarna 1497/99 grundade legitimitistiska och konstitutionella krav och att han agerar utan någon binding till Uppsalaöverenskommelsen.

Det väsentliga i fortsättningen blir då frågan, om det svenska riksrådet skall förmå hålla sin position eller om Kristian kan få sina rättskrav beaktade och därmed ändra förutsättningarna för sitt intagande i riket. I denna dragkamp spelar Sturepartiet och Stockholms stad en avgörande roll för båda parter. Förf:as utredning härav innehåller nya synpunkter, som jag dock här nödgas gå förbi. Liksom tidigare forskning framhäver de betydelsen av Stockholm och menar att kungen faller undan för Sturepartiets krav just på grund av att han till varje pris måste komma i besittning av huvudstaden. Men förf:a tillför diskussionen om dessa uppgörelser nya aspekter. Jag skall inte gå närmare in på dem utan vill i stället koncentrera mig på deras analys av Gustav Trolles hållning.

En granskning av Gustav Trolles och Kristian II:s aktioner vid kurian 1519 synes dem tyda på en koordination. »Kongens funktion som eksekutor af kirkens sanktioner synes at indgå som et bevidst og væsentligt element i de meget omfattende og systematiske forberedelser af vinterfelttoget i januar 1520, side om side med den militære, diplomatiske, økonomiske og finansielle planlægning« (s. 24). Emellertid synes mig denna uppfattning sakna stöd i det *samtida* materialet. Tvärtom finns som förf:a påpekar i detta sådant som talar emot att en sådan koordinering förelåg, bl. a. Kristians instruktion till sitt sändebud vid habsburgska hovet vari det inte finns någon antydning därom. Orsaken till fälttåget säges i stället vara, att svenskarna vägrat att fullgöra sina löften om att ta honom till kung och i stället utsett åt sig en tyrann som har berövat kungen hans rätt. I kungens offentliga proklamationer till Sverige talas ej heller om något annat än att kungen har laglig rätt till riket och vill göra den gällande. I Gustav Trolles supplik till påven 1519 möter en helt annan syn på frågan om rätten till riket. Sten Sture anklagas där för att ha trängt undan Erik Trolle från riksföreståndardömet, trots att rådet utvalt denne. Han har alltså olagligen kommit till sitt ämbete och det är därför han av Gustav Trolle kan klassas som usurpator, vars aktion mot kyrkan redan därigenom saknar all rättskraft. Det vi ser av samtida argumentation har alltså inte ett spår av koordinering i sig, tvärtom går kung och ärkebiskop fram på helt skilda linjer.

När kommer då koordineringen in i materialet. Jo, först efter Uppsalaöverenskommelsen, då Kristian och Gustav Trolle gemensamt vänder sig till påven. I deras skrivelse heter det, att den världsliga armen blev anropad om hjälp eftersom Sten Sture och hans medskyldiga trots varningarna framhårdade i sitt förhållande till kyrkan. Men då är situationen en annan.

Bilden av Gustav Trolle som redan från hösten 1519 knuten till Kristian spelar en viss roll för förf:as analys av händelserna i samband med Uppsalaöverenskommelsen. De kommer då i vissa svårigheter. På en sida diskuterar de Olaus Petris uppgift att Gustav

Trolle ställde sig positiv till Sten Stures anbud om försoning. De finner att uppgiften har ett drag av inre sannolikhet i sig. Men på nästa sida talar de om den oförsonlige och hätske ärkebiskopen, som tvingats med på Uppsalaöverenskommelsen och som genast sökte vägar bort från den. De framhäver hans brev till Kristian ett par dagar efter överenskommelsen, vari han tillsäger Kristian troskap och huldskap. De fäster stort avseende vid att han inleder rättshandlingar mot en Uppsalakanik som gått Sten Stures ärenden. Sin analys sammanfattar de med att källorna klart visar Gustav Trolles oförsonlighet och att det icke lyckades riksrådet att utmanövrera honom. »Uppsalaöverenskomsten var en forfatningsmässigt väsentlig gevinst, men politisk utfyldestgörande; og ärkebispens brev til kongen 9. marts kunne indbyde til et ildevarslende samarbejde, om det kongelige magtstræb lod sig forene med ärkebispens retsopgør» (s. 67).

I förlängningen av detta har vi så, att Gustav Trolle och Kristian II gemensamt vänder sig till påven. Det är – som ovan påpekats – i denna hänvändelse det för första gången sägs, att Kristian ingripit på anmaning av ärkebiskopen och för att befria honom från Sten Stures överväld. Suppliken resulterar i att påven bemyndigar två danska biskopar att häva interdiktet, när det är lämpligt. Härtill fordras Gustav Trolles samtycke men det fordras icke att han fått ersättning för liden skada. Påven dispenserar från gällande bestämmelser beträffande proceduren därför att det är hopp om förlikning. Förf:a tolkar detta så att Gustav Trolle icke kunde ge efter på sina principiella krav men att han måst böja sig för den politiska nödvändigheten.

Det senare blev – menar förf:a – än tydligare i samband med uppgörelserna vid Stockholms kapitulation. Formuleringen av amnestin omfattar nu både andliga och världsliga frågor och är ställd allmänt: innefattar alltså alla – inte bara Sturepartiets anhängare. Detta var viktigt för riksrådet, eftersom detta innehöll medlemmar vilka själva kunde drabbas av ärkebiskopens skadeståndskrav. Kungen vann genom att han kom i besittning av huvudstaden, militärt och politiskt helt avgörande. Men det svenska riksrådet har hävdad Uppsalaöverenskommelsen, t.o.m. utvidgat den. Det var snarare ärkebiskopen som kapitulerade än Stockholms stad, skriver förf:a.

I denna sista punkt kan jag biträda förf:a men min utgångspunkt blir något annorlunda än deras. Låt oss se vad skillnaden blir, om vi håller fast vid att ärkebiskopen och kungen icke har koordinerat sin politik från 1519 – d.v.s. om vi inte går längre än det samtida materialet tillåter. Då kommer uppgiften om att Gustav Trolle ställde sig positiv till Sten Stures anbud om förlikning/försoning att ligga inom ramen för kampen dem emellan. Därmed är inget sagt om villkoren för en förlikning. Hur de två antagonisterna tänkt sig den vet vi inget om.

I nästa moment av händelseförloppet är Sten Sture död. Riksrådet förvaltar rikets exekutiva myndighet. I denna sin funktion ingår det avtal som innebär att det på vissa angivna villkor säger Kristian huldskap och troskap. Ärkebiskopen finns med i den grupp av rådet som träffat avtalet. Vad är det som säger att han tvingats med eller att han förhindrat omnämmande av den kyrkliga amnestin evad gäller kyrkliga skadeståndskrav. Naturligtvis är det metodiskt möjligt att beakta både vad som finns i akten och vad som inte finns. Men det senare är vanskligt att inringa och blir möjligt endast om vi har så god kunskap rörande omkringliggande faktiska omständigheter att vi kan pricka in vad som under givna förutsättningar »borde vara med».

Vi vet då, att Gustav Trolle i skrivelse till påven hävdad, att hans fader blivit undanträngd från det riksföreståndarämbete rådet utvalt honom till. Med vetskap om detta, kan vi ställa frågan om ärkebiskopen aktualiserat denna problematik nu, när riksföreståndarämbetet stod ledigt. Vi vet inget om det men kan konstatera, att om han skulle ha följt sin linje från klagoskriften så borde han ha tagit upp frågan nu.

Vi vet också att han i samma supplik aktualiserat frågan om straff och ersättning för liden skada. Vi kan alltså – i likhet med förf:a – anta att den frågan borde ha varit aktuell även nu. Vad betyder det då, att intetdera av det man med ledning av Gustav Trolles egen supplik kunde ha väntat sig avsatt några spår i materialet. Jag tror inte att man kan pressa ut särskilt mycket av den omständigheten. Man kan – som förf:a – på goda grunder anta att Gustav Trolle varit emot att beviljande av kyrklig amnesti ställts som villkor för ett erkännande av Kristian. Men man kan också anta, att riksrådet skjutit frågan om de kyrkliga skadeståndskraven åt sidan eller att dessa av annan anledning inte anhängiggjorts i detta sammanhang.

Kanske kan vi bara våga dra slutsatsen, att ärkebiskopen knappast kunnat föra en egen linje i sammanhanget. Det verkar som om han förts åt sidan av rådet. Förhandlingarna har ju som förf:a understryker förts av biskop Matts. Frågan om de kyrkliga skadeståndskraven etc. har fått anstå. Vem kunde dra fördel av det? Ärkebiskopen eller hans motpart? Svaret är inte alldeles givet, vilket förhandlingarna om kung Hans intagande i riket 1497 noggsamt vittnar om.

Förf:a har med rätta fäst särskild uppmärksamhet vid Gustav Trolles brev till Kristian, vari han tillsäger honom huldskap och troskap. Men det finns några drag i brevet som kunde ha betonats starkare. Först kan vi notera, att ärkebiskopen tidigare bestämt vägrat att säga Sten Sture huldskap och troskap. Därefter kan vi notera, att han nu tackar Kristian för att denne befriat honom och hans kyrka, d.v.s. han erkänner honom som den »världsliga arm» utan vars hjälp han skulle ha försmäktat. Men vad kungen gjort är uppenbarligen inte nog. Ärkebiskopen anmanar honom att skyndsamt komma till Sverige. Han anropar alltså den »världsliga armen» om ytterligare hjälp. Brevet – tolkat för sig självt – tyder på att Gustav Trolle villkorslöst söker bistånd av Kristian, underkastar sig den världsliga makten. Det är något mycket märkligt och stöder den nyssnämnda tolkningen av ärkebiskopen som politiskt isolerad, utmanövrerad. Kungen är hans ende möjliga medspelare.

I linje med denna tolkning ligger då också Gustav Trolles och Kristian II:s gemensamma hänvändelse till påven, vari kungens insats betecknas som ett ingripande av »den världsliga armen». Visserligen krävs Gustav Trolles medgivande till att interdiktet hävs, men det villkoret undermineras av hänvisningen till en möjlig fredlig uppgörelse. Gustav Trolles »kapitulation» skulle alltså med denna tolkning ha kommit i samband med Uppsalaöverenskommelsen. Det var då han gjorde frågan om straff och skadestånd helt beroende av den »världsliga armens» stöd.

Jag skall inte gå in på utredningarna av händelseförloppet över sommaren, då särskilt det svenska riksrådets och Sturepartiets agerande uppmärksammas. Kapitlen härom innehåller som jag påpekat ovan mycket nytt av intresse. Med den inriktning jag givit min recension är det mer motiverat att följa förf:as fortsatta analys av Kristian II:s och Gustav Trolles agerande. Tesen är att Kristian II steg för steg lyckades urholka Uppsalaöverenskommelsen och till slut frigjorde sig från den genom att tvinga det svenska riksrådet att erkänna hans arvsrätt till riket. Förf:a hävdar med goda skäl att kungen inte nådde så långt som han velat nå. Hans yttersta mål var arvsrätt för honom och hans ätt. Försöket att få detta igenom strandade på det svenska riksrådets motstånd. Det brev vari resultatet av den politiska dragkampen paraferas – rådets brev den 31. oktober – tillerkänner kungen en personlig arvsrätt till riket men lagfäster icke en dynastisk arvsmonarki (s. 133). Enligt förf:a förändrades emellertid genom detta brev kungamaktens rättgrundlag. Kungen frigjordes inte bara från Uppsalaöverenskommelsen utan också från de vid Stockholms kapitulation utväxlade akterna med deras politiska och kyrkliga amnesti. Också Gustav Trolle befriades från de kyrkliga amnestiförpliktelserna.

Säkert har förf:a rätt i att arvhyllningarna, deras omfattning och innebörd förtjänar en alldeles särskild uppmärksamhet, inte minst med tanke på händelserna i fortsättningen. Därför är det också så viktigt, att de kan skilja ut vad Kristian syftade till och vad han enligt det bevarade aktmaterialet uppnådde. Men samtidigt finns i deras analys härav en viss oklarhet, beroende på den vikt de fäst vid Gustav Trolles 1522 resp. 1530 avgivna förklaringar. Jag skall här inte gå närmare in på detta men vill framhålla – vad förf:a också själva påpekar – att ärkebiskopens vittnesbörd står i strid med det ovannämnda dokumentet av den 31. oktober. Enligt detta tillerkände ju rådet Kristian en personlig arvsrätt; enligt ärkebiskopen skulle rådet ha kungjort att riket tillhörde Kristian, hans söner och arvingar till evig tid, alltså ha erkänt en obegränsad arvsrätt. Jag kan inte tolka detta på annat sätt, än att det finns en viktig skillnad mellan vad Kristian uppnådde och vad han och Gustav Trolle senare gjorde gällande att han uppnått. Det understryker bara ytterligare betydelsen av detta led i det stora händelsesammanhanget.

I ett sammanfattande kapitel har förf:a dragit upp vissa huvudlinjer i sin analys. Särskild uppmärksamhet ägnas den problematik som knyter an till frågan om maktstrukturen i Sverige. Kapitlet är mycket välskrivet. I ett viktigt avseende lämnar förf:a emellertid läsaren i ovetenhet: I vad mån de anser att deras undersökning kan leda till en ny syn på händelserna efter oktober månad! Jag lämnar då också den frågan därhän i förhoppning om att återkomma till den i annat sammanhang.

Jag är ledsen att nu avslutningsvis behöva framföra ett par anmärkningar av formell natur. Det finns många citat av texter i boken, fler citat än som behöver finnas. Men om man citerar, bör man citera korrekt. Det brister sällan i återgivande av själva lydelsen utan det är ortografin som man slarvat med. Detta kan man kanske ha överseende med när det gäller citaten. Men samma sak upprepas i bilagedelen, där några av de utgivna dokumenten har förvånansvärt många ortografiska felaktigheter. Men trots allt är detta en mindre sak i förhållande till hela forskningsprestationen. Det är en mycket innehållsrik avhandling förf:a framlagt. Den är skriven med ett stimulerande vetenskapligt engagemang som väcker respekt och som glatt mig mycket. Att jag här lockats till omtolkning av ett led i deras undersökning skall inte tas som kritik utan som ett erkännande av hur upptriffriskande förf:as forskningsinsats varit.

Gunnar T. Westin

Århus Domkapitels Jordebøger II, Kapitlets jordegods 1536–1600. III, De middelalderlige jordebøger. Ved Poul Rasmussen. København (Landbohøistorsk Selskab), 1975. – 116+111 s.

Poul Rasmussen udgav i 1972 Århus Domkapitels Jordebøger I indeholdende jordebøgerne 1600–1663 (anmeldt i Hist. Tidsskr. 74, s. 530). I det nye dobbeltbind ses, hvorfor han måtte begynde kronologisk bagfra. Mens bind III om de middelalderlige jordebøger ganske vist nærmest står for sig selv, bliver det klart, at udgivelsen af bind I har været en ubetinget forudsætning for bind II, idet dette bind må karakteriseres ikke som en kildepublikation, men som en afhandling, der tager sit udgangspunkt i det i I fremlagte kildemateriale. Det er følgelig nødvendigt her at gå ind på førstebindets opbygning og materiale.

Jordebogsudgaven 1600–1663 omfatter fire jordebøger (A–D), af udgiveren sammenarbejdet til én. Nogle eksempler vil illustrere udgivelsesmåden: